

látásról biz' nem tanúskodnak. (Vö. a magyarázó szöveg 145. lapjának utolsó bekezdését.) Gyenge diplomáciai képességeire már Péterfy rámutatott. (BpSz 81. k. [1895.] 232.) Mint színműíró, meg éppen dilettáns. Nem a mindennapi élet menetének alapos megfigyeléssel lemérhető – angol mérték szerinti – sok mínuszát és egy-egy pozitívumát öntötte drámai formába, hanem az atipikust. Dramatizálta egy kétségkívül súlyosan terhelt főúri család bünténysorozatát. (Széchenyi Naplójából tudjuk, hogy a Beleznay családról van szó. Gr.Sz.I. Naplói. Szerk. és bev. ellátta Viszota Gyula. Bp. V.k. [1937.] 537.)

Témaválasztása a magyarság népszerűsítésének szempontjából aligha mondható szerencsésnek, de művész ebből is alkothatott volna jó tragédiát. Amint azonban egy Dickens vagy Thackeray társadalmi élelátása hiányzott Blackwellből, ugyanúgy képtelen volt beteg idegrendszerek reális ábrázolására is. Alakjai dróton mozgatott, grandguignol figurák; az embernek Hamlet biztatása jut róluk eszébe: „Kezdj belé már, gyilkos, ne vágj oly veszett pofákat. . .” A hazai couleur localt élénkíti az a fogás, hogy a bestiális nagyurat híven kiszolgáló, gaz inas *cseh*.

A dráma kiadását valószínűleg az a naív lelkesedés indokolta, hogy a világhatalma csúcán álló Angliának egy fia annyira méltányolta nemzetünket, hogy diplomataként következetesen pártfogolt, mint író pedig talált megírni valót rólunk. (Erre a lelkesedő hangvételre jellemző, hogy előkerül a mese Byron hősi haláláról Missoulhginál. . . 161.) Vizsgáljuk azonban meg Blackwell fellépésének valódi hátterét. Vállalkozó volt és üzleteket kívánt kötni, s ezek mellett hazája tekintélyének segítségével, társadalmi szerephez jutni. Fontoskodására Széchenyi is utal Naplójában (VI. [Bp. 1939.] 301.) aligha csak azért, mert gazdaságpolitikájában „konkurrens céget” látott benne. A skót mérnök nemcsak „szürke eminenciás”(1) akart lenni a magyar kül- és kereskedelem-ügyben, mint ezt a kiadó a 146. lapon mondja, hanem – pesti főkonzul is. Mivel ez nem lehetett, Stettinben kapott hasonló megbízatást, s ott képviselte, vizsgálva a hallgatag észak-németek között ifjúsága eleven magyar környezetére, késő öregségéig, békében, Anglia érdekeit.

A magyarázó szöveg vitatható entuziasmusáért a kiadó felel – lelke rajta. A nyilvánvaló tévedésekért azonban a mű lektora is megróható. Byron halálának valódi körülményeire vagy Széchenyi Kossuthra tett megjegyzésének félreértésére (Kossuth családfája ti. azért régebb, Széchenyi szerint, az összes jelenlevő főurakénál,

mert ő származik egyenesen a paradicsomi kígyótól), az idézetek pontatlanságára nem a könyvismertetési rovatban kellett volna a publikálót figyelmeztetni. A Széchenyi-féle tréfa félreértése annál talányosabb, mert Péterfy Jenő Blackwellről írt, már említett, két íves tanulmányában (Egy angol Magyarországon. BpSz 81. k. [1895.] 204–236.) – amit a kiadó hanyagul idézett, de annál alaposabban tanulmányozott! – magyar nyelven szerepel. A magyarázó szövegben Péterfyt a felületesség méltatlan vádja éri. Péterfy nem volt történetíró, de Blackwell jelentőségét Hajnal István sem látja másként. (A Kossuth-emigráció Törökországban, Szerk. és a tört.bev. tanulmányt írta H. I. Bp. 1927.)

Mályuszné Császár Edit

Veress Zoltán: Jókai természettudománya

Bukarest 1976. Kriterion K. 254 l. (Téka)

Veress Zoltán könyve ösztönző erejű, sokak figyelmére érdemes vállalkozás: talán a leginkább napjainkhoz szóló metszet a Jókai-életműből. Szerényen válogatott idézeteknek nevezi könyvét, félszáz regény negyvedfélszáz szemelvényét: Jókai természettudományos érdeklődésének, műveltségének dokumentumait. Az őt téma köré csoportosított idézetgyűjteményt, amelyben arányosan váltakoznak Jókai sorai a kötőszövegekkel, olvasmányos egészé gyúrta – így az egész műre (nem csupán bevezető fejtegetésére) érezzük érvényesnek az esszé megjelölést.

Ennél fontosabb azonban, hogy ügyes kézzel választotta meg a bevezető rész fő kérdéseit; mindjárt az elsőként említendő: mennyiben használt Jókainak természettudományos érdeklődése, gazdagította-e eszköztárát? A feltett kérdésekre rendre pozitív válaszokat kapunk: kedvezően alakította világlátását, témaválasztását; színezte, gazdagította nyelvét. Mindezt azért nem felesleges hangsúlyozni, mert a régebbi szakirodalom nem túl kedvezően nyilatkozott ebben a kérdésben. Péterfy tanulmánya (*Jókai Mór*, 1881) Jókai hatáskeltő eszköztárának megújítását látja csak benne: „[...] pozitív korunk izlésének megfelelőleg most természeti titkok süllyesztői nyílnak meg előttünk.” Zsigmond Ferenc monográfiája (*Jókai*, 1924) szerint Jókai korán rákapott a tudomány adataival való kacérkodásra. Továbbá „[...] gyakran megfedezkedik egyrészt olvasóközönségének képzettségi fokáról, másrészt a

mese esztétikai szempontjairól, és enciklopédikus tudását ragyogtatja.” (i. m. 380.) Napjaink fel fogását Sötér István megfogalmazásában idézzük: „Mily bizakodón csüng Jókai a kor természettudományos eredményein, a technika vívmányain, – mily sokat vár tőlük az ember számára. Egyaránt érdeklik [...] a felfedezések, az újítások a kertészetben éppúgy, mint a haditechnikában. Nem kétséges, hogy élete nagy él ménye: a haladás törvényszerűségének felismerése lesz.” (Az ember és műve. Bp. 1971. 227–28.)

Veress Zoltán könyvének legnagyobb érdeme, hogy újabb irodalmunk e részterületen vallott kedvező álláspontjához szolgálat haszonnal forgatható bizonyító apparátust. Úgy érezzük azonban, hogy bizva igazában, néhol el is veti a sulykot, azt állítva, ha egy regényalak nem áll kapcsolatban természettudománnyal, technikával, az „megvetésünkre méltó lézengő ritter” – „akkor nincsen regényhős”. (12.) Az a véleményünk, nem nehéz ellenérvként meggyőző példákat sorolni: Kárpáthy Zoltánt, Lávay Bélát, az Áronffyakat, a Baradlay fivéreket, Jenőy Kálmánt.

A fő kérdés az általánosítás szintjén úgy válaszolható meg, hogy Jókai természettudományos, technikai ismereteinek beépülése, beillesztése az alkotási folyamat azon szférájába tartozik, amely napjaink megítélése szerint pozitív előjelet érdemel, de döntő módon nem befolyásolta a regények értékét, esztétikai arculatát, mert az ismeretek megmaradtak az adat szinten.

Az a megállapítás, hogy Jókai tudományos sága irodalmunkban páratlan (22.), szerzőnk ily elszigetelt bemutatása mellett jogos hiányérzetet válthat ki. Zsigmond Ferenc is felhívja a figyelmet Jókai „káros mintaképére”, Vajda Péterre, akiről köztudomású természet tudományos műveltsége. Madách *Tragédiájában* pedig Oken természetbölcseleti nézetei szólnak meg, és hangsúlyos módon épülnek be a termodinamikai törvények. Vajda János filozófiai költészetében a szemléleti szint, az adat szint pedig szépprózájában kamatozik. (*Vadászati emlékek*) Érdekes módon ugyanitt jelentkezik a technika elutasítása is – így kétszeresen jogosult az összevetés! Vagy éppen Kemény Zsigmond fiziológiai érdeklődése, amely jellemzési módszeréhez szolgáltató természettudományos alapot. Mindenképp utalni kellett volna erre, már annak kapcsán is, hogy Jókai számára nem járt haszonnal a kor tudományos megállapításainak (persze áltudományának, Lavater és Gall tévtanainak) beépítése emberábrázolási eszköztárába.

Mindez persze nem az összképen változtat, csupán a megállapítás megalapozottságához járul hozzá. Jókai természettudományos tájékozottsága, adat-apparátusa pedig már az életmű terjedelme miatt is páratlan; hasonló összeállításra vállalkozni egyetlen magyar író esetében sem lenne célszerű.

Előbbiekből adódó és nem kevésbé fontos a természettudományos ismeretek minőségének kérdése. Jókai írói alkatára vonatkozó helytálló megállapítások olvashatók a könyvben, és tömören úgy foghatók össze, hogy a tájékozottságát jelző adat-szint a legkorszerűbb, a szemlélet szintje azonban korántsem az. Jókai nem volt teoretikus alkat, nem sok hajlamot mutatott tudományos általánosítások iránt; világa tárgyias, konkrét, anyagszerű. Ezek Veress Zoltán könyvének leghangsúlyosabb megállapításai, s összhangban állnak a legújabb összegezés fejtegetéseivel. (Vö. Nagy Miklós: *Jókai*. Bp. 1968. 17–18.)

Az érdeklődő olvasó ismerősként fogadja a romantikus vonások kimutatását, ez egyébként következetesen végighúzódo sajátja a kötetnek. (Veress kérdésfeltevése: a realizmus vagy a romantika irányába hatott-e a tudományos ismeretanyag beillesztése – inkább csak szónoki fogás, válasza nem okoz meglepetést.)

Több ízben felmerül a kérdés, tudatos túlzás vagy egyszerűen tévedés? Mindkettő előfordul! Éppen ezért könnyelmű állítás az ilyesféle, hogy Jókai pontosan, hitelesen festi meg az ósálatokat (90.). A plesiosaurus ugyanis szerzőnknél 20 öles (kb. 38 m), mammutja 4 öles (7,5 m). A valóság ennél szerényebb: a plesiosaurusok 3–5 m-es lények voltak, a mammutok 4 m körüliek. A forrásokat, az őstörzönzöket tekintve úgy érezzük, Cuvier mellett Okennek sincs kisebb szerepe! Azt pedig, hogy kedvét lelte az őslények megjelenítésében, az *Ócednia* c. kisregényénél aligha lehetett volna jobbal szemléltetni!

A helyesséssel fogadott ismerős vonások közül (mint pl. a nők kedvező tulajdonságainak hangsúlyozása) joggal hiányoljuk Jókai egyik legjellegzetesebb sajátosságát, a humort. A komikus, a humoros, az irónikus sajnos kimaradt! Talán a témával nem érezte összhangban állónak a kötet összeállítója, és ezért kerüldeti oly gondnal a számtalanszor megemlített matróz („a Tegetthoff matróza”) nevét is, akit különben Galiba Petinek hívnak. Pontosabban, egy közbevetett mondattal utal arra, hogy Jókai sokszor kifigurázza a helyi sajátosságokat figyelmen kívül hagyó korszerűsítési kísérleteket (153.). Mindenképpen itt kellett volna idézni a természettudományok

gyakorlati buktatói közt cseflő-botló Rengetegyh kudarc sorozatából. A balkezes gróf méltán tekinthető a sokat idézgetett Berend Iván ellenpárjának, miképpen az *Egy ember, aki mindent tud* c. kisregény a *Fekete gyémántok* groteszk ellenregényének.

Hasonlóképpen megemlíthető a *Történetek egy ócska kastélyban* egyik hősének bolondériája, a „hidrogént kilégző” tisztartó a valóban ritka kémiai területet is képviselhette volna a komikus mellett. Még akkor is, ha mindez elbeszélésben fogalmazódott meg. Veress Zoltán maga is érzi, Prokrusztesz-ágy ez, amelybe csak a regényvilág anyaga fér bele. Legalább széppróza szélességre kitérhetne volna a kaput!

Az öreg Jókai természettudományos érdeklődésének legjobb tükré az *Öreg ember nem vén ember* (sajtóközlésben 1898-tól). – A mezőgazdasági ismeretek tárháza; a fogátültetéstől az agyszélesztig az orvostudomány legfrissebb eredményeit kamatoztatja, a modern gyógyászati eljárásokban egyébként is szegényes résznek kiegészítője lehetne. Meglepően gazdag a technikai fejlődésre való reagálás: orvosi műszerek, halotthamvasztás, optikai és hírközlő eszközök kapnak szerepet a cselekmény folyamán.

Úgy érezzük, csupán azokat a műveket méltányos hiányolni, amelyek nem a mennyiségi, hanem a hiányzó vonások oldaláról egészítik ki a képet. Természetesen említhető még néhány (mint az antropológiai részbe kíváncsozó *A Krád*), de erre Veress is felkészült: saját véleményének megerősítését látja az ebbeli szemrehányásokban. Persze, nemhogy szemrehányásra nincs oka a recenzensnek, hanem kifejezetten elismerően kell nyilatkoznia Veress Zoltán válogató és szerkesztő tevékenységéről, szaktudományos tájékozottságáról; Jókai szépprózájának avatott ismerőjéről.

Végül arra is ki kell térnünk, hogy milyen a szövegek közlési minősége. Bár a kiadás a legautentikusabb forrásra, Jókai műveinek kritikai kiadására (JKK) támaszkodott, a szövegek összevetése mégis csalódást okozott. Már a kötet szövegek közlési elve is („szó szerint, de nem betű szerint”) kifogásolható, ugyanis számtalan önkényes korszerűsítésnek, módosításnak nyit lehetőséget.

Az alábbiakban csak néhány szembetűnő eltérésre hívjuk fel a figyelmet. (Elöl mindig a JKK alak szerepel!) *Rab Ráby* 62: tartogatta helyett 144: tartotta, *Egy játékos, aki nyer* 43: sötétké 34: sötét, 62: *epidemikus* 201: *endémikus*, *A Damokosok* 51: *kivépní* 50: *kimenni*, *A három márványfej* 49: *paritryavetésnyire* 230: *paritrya-*

lövésnyire, 182: *idegontó* 176: *idegromboló*, *Ahol a pénz nem isten* 149: *körrajzai* 88: *körvonalai*, 149: *között* 89: *közül*.

Szakács Béla

Kőpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc Bp. 1976. Gondolat K. 533 l.

Csak elismeréssel szólhatunk arról, hogy II. Rákóczi Ferenc háromszázadik születési évére a Rákóczi személyével és a kuruc szabadságharcral kapcsolatos, az évfordulóra készülő és 1976-ban napvilágot is látott kevés számú kiadvány között olyan színvonalas könyvet találhatunk, mint a Kőpeczi Béláé és R. Várkonyi Ágnesé.

A mű a széles olvasóközönséghez szól, de tartalmazza a legújabb kutatási eredményeket, és megfelel a tudományos igényeknek is, bár ez utóbbi miatt hasznos lett volna – az olvasmányosságot nem zavaró módon – az idézetekben nagyon gazdag monográfiában hivatkozni a lelőhelyekre, és ahol ezt a szükség kívánja, a forrásokra. „A források és irodalom” c. fejezet ugyanis, mely a főszöveg után áll Varga István munkájaként, nem segíti kellőképpen sem a kutatót, (aki szakemberként a megadott bibliográfiát ismeri), sem az érdeklődőt, mert a felsorolt művekben az idézeteket megtalálni nagyon nehéz, szinte lehetetlen. Nagyon hasznos a könyvben az időrendi tábla, mely Magyarország és Erdély történetének, valamint az egyetemes történetnek az 1640-es évektől Mikes Kelemen haláláig (+1761) terjedő idők eseményeit tartalmazza. Ugyanilyen segítséget jelent a Névmutató is. Ez utóbbi kettő összeállítója szintén Varga István. Adatai egy-két esettől eltekintve (pl. a hasonnevű apát és fiút Petróczy (Petróczy) Istvánt egyetlen személynek veszi (1620 k. – 1713!), aki részese volt a Wesselényi összeesküvésnek, 1705-től meg II. Rákóczi Ferenc szenátorainak egyike[!]. Ez utóbbi azonban 1657-ben született, s így nem lehetett apja Petróczi Kata Szidóniának (1662–1708), elhalálkozásának éve pedig 1712 volt!) megbízhatóak, bár helyenként szűkszavúak. Nem ártott volna helynévmutatóval is ellátni a könyvet, ha már egyszer az első kiadást ilyen hasznos fejezetekkel gazdagították.

Külön örömet jelent az irodalom iránt is érdeklődőknek, hogy a szerzők most is megtartották a kuruc költészet, a kor gazdag napló-, emlékirás, levelezés stb. ismeretéről és szeretetéről tanuskodó bőséges idézeteket, sőt nem kis mértékben növelték is ezek számát. Egyik-